

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д-р Иван Добрев, член-кор. на БАН,
за трудовете на гл. ас. д-р Венета Величкова Савова,
с които тя участва като единствен кандидат
в конкурса за доцент по 2.1. Филология (Българска литература.
Старобългарска литература), обявен от Факултета по славянска филология
на Софийския университет

Участничката в конкурса е главен асистент по старобългарска литература в Катедрата по кирилометодиевистика с 12-годишен преподавателски стаж. Притежава научно-образователна степен доктор по направление 2.1 Филология. Старобългарска литература след защитена на 12.12.2014 г. в Софийския университет дисертация на тема ”Химничната прослава на св. Алексей, Човек Божий сред православните славяни”. Сега тя е представила авторски хабилитационен труд на тема “Песни за св Йоан Владимир. Изследване и издаване на словесната традиция на свети Йоан Владимир. Библиотека “Охридски извори”, София: •Парадигма• 2018 (356 стр.). Този труд ще бъде разгледан от мен на първо място и подробно с ясната цел — да отговоря на главния въпрос притежава ли д-р Савова нужните научни качества, за да бъде хабилитиран преподавател по една от най-важните дисциплини във Факултета.

В нейната книга са издадени и коментирани текстовете, които са свързани с почитта към благочестивия южнославянски владетел и Цар-Самуилов зет Йоан Владимир, текстове не само богослужебни (химнически), но и предназначени за нравствено напътствие и християнско знание, сиреч текстове прозаични, някои от които са по-стари, а други са от по-нови времена и са подчинени не само на съвремените жанрови

квалификации и изисквания, но е на някои политически тежнения в балканските страни в Новото време. С една дума д-р Савова е човек с по-свободно изследователско мислене, за когото творческият процес в науката не бива да бъде изкуствено оковаван в неписани конвенции или в ограничително и забранително поставяни хронологически и литературни рамки. У нея има зрънце от идеите на Пенчо Славейков, които бяха обществено изложени преди повече от сто години в гениален и пророчески за нашата наука вид. Това обаче не е пречка авторката да остане, когато това е нужно, и в по-тесните граници на славянската оригинална и преводна поезия, преди всичко химническа, в изучаването на която са и нейните най-големи досегашни успехи. С други думи, д-р Савова е човек, който е склонен да разширява своите изследователски интереси в кръга на изучаваната от нея материя. Тя не е преподавател с конспекта в ръка и на единствената книга — особеност, която в условията на заобикалящия ни конформизъм трябва да бъде положително оценена. Разпарцелираното знание е повърхностно и ненужно. И д-р Савова се стреми да преодолее този методологически недостатък с многопосочността на филологическия си възглед. Някои биха се отнесли скептично и дори отрицателно към нейния смел опит да синтезира в наши дни въз основа на крайно нехомогенен и исторически несигурен материал житие на светец. Но д-р Савова бързо успява да ни спечели на своя страна, като демонстрира предимствата на текстовата критика, приложен към нейния собствен конструкт. Всъщност той е пълнотата на литературния живот. Крайно време е старата ни литература да престане да бъде само археография и да излезе на необятните простри на общочовешката мисъл, в които средновеовете също заема своето заслужено място. Същевременно не искам да надценявам стореното до сега, д-р Савова е в самото начало на пътя си и е нужно да измине поне малка част от набеязаното, за да имаме основание за по-пълна преценка и по-разгъната критика. Засега нека пожелаем “На добър час!”, но да отправим и особена заръка — нека д-р

Савова привлече легендарния материал за основаването на Зографския манастир, който е събрал Порфирий Успенски — според преданието основатели са тримата охридци Мойсей, Аарон и Йоан (имената не се нуждаят от коментар, третото е на Йоан Владислав, погешно отъждествяван с Йоан Владимир.

Широтата на филологическия възвъзглед позволява на участницата в конкурса да подходи към литературната материя от четири различни гледни точки, които взети в своята съвкупност, спомагат да се обхване, но не и да се изчерпи темата и да се достигне необходимата пълнота в границите на многовековната, сложна и многообразна традиция, която не е еднородна нито в езиково, нито в етническо, нито в конфесионално отношение. Строго построените книжовни текстове на византийски, латински и църковнославянски се редуват с новобалканските езикови стихии, които започват да се боричкат помежду си и взаимно да се изкривяват, манастирската традиция се сблъсква с новопросветителската ренесансова тенденция и дори да направи крачка назад в сравнение с нея, църковният култ отстъпва пред светската история, фолклорното започва да видоизменя и дори да отрича книжовното, свещената нарисувана за вечни времена икона или фреска не е така популярна, както многотиражно отпечатаната нетрайна хартиена гравюра, която по-лесно може да достигне до всеки дом. Тя не е част от храмовото пространство, където също нахлува щампата. Изброявам всичко това, за да подчертая сложните и взаимно преплетени проблеми, неизчистени от изследователска тендениозност, с които се е сблъскала д-р Савова в лъкатушенето между храмовото действие и модерния театър, хвалитните стихии и сонета, средновековната архетипова идеология и модерната литературна индивидуализация. Д-р Савова се справя целенасочено и компетентно с тази многослойна и противоречива материя с дълга ръкописна и старопечатна традиция, в рамките на която се променя и читателската публика, а старите книжовни езици губят значението си. В една епоха, когато църковната история започва да

обслужва и политически цели. На места авторката е трябвало да балансира между колективно-социалното и модернистично-индивидуалистичното, между общохристиянско-глобалистичното и почти шовинистичното (някои крайности на библиотека ”Древна България”, които не са популярни днес у нас, и нарастващото сръбско родолюбие, което все по-често започва да наднича в двора на съседите и да иска Иван Владимир за себе си), на фона на вечното разтрояване на научната материя на (1) исторически извори, (2) творби за набожен помен и църковна възхвала, в които е налице изкривяване на човешката памет и взаимно проникване на култовете, и (3) съвременна историографска интерпретация, която е болна и от наследствени, и от придобити болести. С други думи тези три дяла не са фактографски равноценни, което не е от полза за историко-филологическото проучване; общият знаменател на много места в изложението на д-р Савова се нуждае от уговорка. Не твърдя, че всички подводни камъни са били еднакво успешно заобиколени от участницата в конкурса. Напр. въпросите около т. нар. синопсис на Йоан Скилица са по-сложни от онова, което ни е представено в хабилитационния труд въз основа само на внушенията на проф. Тъпкова. Причина за възможните недоразумения са някои несъвършенства на нашата историография, на която д-р Савова се е предоверила. Ще отбележа, че т. нар. добавки на Михаил Деволски са отделен извор, който е независим от текста на Скилица, нищо че е вмъкнат в него, и дори му противоречи. Няма основание да се говори за дуклянска традиция у Скилица (XI в.), такава има само в добавките на Михаил Деволски във Виенския препис на Скилица (XII в.), когато дуклянският прототекст вече е съществувал. В рамките на тази рецензия не мога да се спра на този немаловажен и болезнен въпрос подробно и по същество. Но съм длъжен да отбележа, че дуклянско-адриатическият кълн за посещението на царската дъщеря в тъмницата е достигнал до перото на Шекспир в периода на неговата илирийско-италианска сюжетност — той е покарал, макар и твърде мъгляво

и неопределено, в Шекспировата “Буря”. За това е докладвал подробно и осведомено в 1935 г. на един конгрес на византолозите в София белгийският профеор Анри Грегоар. Вж. публикацията му в “Известия на българското археологическо дружество”. Още един голям учен със значим принос към романтичната история на Косара, е проф. Лилия Илиева, надлежно цитирана в рецензирания труд. Но у мен се появява един, струвами се немаловажен въпрос. Не е ли трогателно-милостивото посещение на царската дъщеря в тъмницата своеобразен отклик на *sex opera misericordiae* в практиката на Панонската църква, която св. Климент е пренесъл в илирийския си диоцез. Да препрочетем поученията на великия епископ, първия светилник на българския език. Заедно с неделните поучения на Презвитер Константин, ученик Методиев и брат Наумов.

От друга страна, д-р Савова не си е поставила мащабната задача да разгледа образа на Йоан Владимир в рамките на хилядагодишната литературна традиция, което предполага стадиалност в развитието на идеята за невинната жертва. Авторката се е спряла само на някои основни моменти. Постепенно князът на Зета добива променлив народностен облик (български светец, сръбски крал) или пък заблестява с белезите на местната християнска слава (елбасански чудотворец и мироточец). В библиографско отношение участницата в конкурса е почти безукорна (имам предвид опознаването на литературната страна на материята, като едитор, коментатор, компилатор и популяризатор тя е образцова.

Както е подчертано в предоставената ми справка за научните приноси на хабилитационния труд, в първата част на книгата за първи път в българската медиевистика са издирени и систематизирано представени всички известни извори за светеца (вече отбелязах резервите си относно понятието “извор”), като е следван принципът текстовете да се публикуват по първични източници, а в случаите, когато това е невъзможно, да се използват най-новите издания. Освен това, в тази част на труда са включени преводи на повечето от т. нар. извори — едни от тях са дело на

авторката, а друга част са наново сверени с оригиналите, след което са допълнени и доредактирани за целите на хабилитационния труд.

Похвални са усилията на д-р Савова да обследва и иконографията на св. Йоан Владимир. Тук нейните постижения са по-ограничени; тя се основава главно на систематиките на Сашо Цветковски, но би трябвало да се придържа и към нашата богата изследователска традиция, която предхожда новомкедонската и е свързана с имената на няколко големи познавачи на нашето възрожденско християнско изкуство. Начален български тласък несъмнено е дал Паисий Хилендарски в своята "История словеноболгарская", в която Йоан Владимир е поставен на четвърто място в списъка на българските светци. Паисий следва някаква стара Зографска традиция, чиито корени се губят във вековете и е трудно да бъде проучена. Все пак в основата на иконографията на св. Йоан Владимир от XVIII в. насам стои елбасанската традиция. В Зографския манастир обаче мироточивият великомъченик св. Йоан Владимир е превърнат в цар български. Той бива многократно увековечаван от българските зографи и това до голяма степен е подчертано от д-р Савова, която ги е модернизирала просопографски, като ги снабдила с фамилни имена, но пропуснала да отбележи основополагащата студия на проф. Николай Дилевски (*Материали за историята на иконографията от епохата на Българското възраждане (края на XVIII — началото и първата половина на XIX в.). 1. Изображенията на Иван-Владимир Елбасански в българската историография и техните исторически и иконографски източници.* — Известия на Института за изобразителни изкуства, III, 1960, с.177-227). Пропусната е и студията на многострадалната Евдокия Петева-Филова (*Никола Образописов.* София, 1994, Обр. 68. Стенопис в църквата "Св. Спас" на Долнолозенския манастир"), както и важното съобщение на Христо Манов (*Самоков — художници.* Кн. I. София, 1995, с.77 [за стенописния образ от Никола Иванов Образописец в църквата "Св. Св. Петър и Павел" в метоха "Орлица" (1863 г.)]. Рилският метох е много

важен, защото, заради името му, тук долетява и елбасанския орел, за да настъпи причудлива контаминация между св. Йоян Владимир и св. Йоан Рилски, чиято кефалоферия е отразена в легендите за Рилския чуотворец, събрани от Иван Фекелджиев.

Особен интерес представляват житийните икони с елбасански прототип, вж. напр. у Никола Мавродинов. *Изкуството на Българското възраждане*. София, 1957, с.288 (икона в "Св. Богородица Болничка" в Охрид от Дичо Зограф), Иванка Гергова (*Пътни бележки от Албания*. — Изкуство, 1993, кн.9-10, с.34 (икона от Константин Шпатараку с житийни сцени, Музей в Корча, по-рано се е намирала в манастира Арденица); В. Поповска-Коробар. *Един характерен стил в изкуството на XVIII в. в Македония*. — Изкуство, 1993, кн.9-10, с.32 [Атанас Зограф и Димитър Зограф — Св. Йоан Владимир (с житийни сцени)]. Но като цяло трябва да се отбележи, че моите наблюдения са с голяма степен несистемни и случайни и че д-р Савова познава добре и в пълнота иконографията на св. Йоан Владимир. Тя е привърженик на изследователската насока "Слово и образ", която създаде непрежалимата Елена Коцева и днес успешно се разработва в катедрата по кирилометодиевистика. Но оставт още обекти, които трябва да станат предмет на особено внимание. Вж. напр. Иванка Гергова. *Пътни бележки от Албания*. — Изкуство, кн.13, 1994, с. 30 [за триптих, върху крилата на който са представени Св. Йоан Владимир и Св. Наум]. На д-р Савова, подпомогната от нейната дъщеря Теодора, дължим два свежи изобразителни материала от елбасанско-зографскитип тип. (1) Стенопис на св. Йоан Владимир в църквата "Св. Пророк Илия" в Горни Окол, Самоковско и (2) Стенопис на св. Йоан Владимир в църквата "Св. Възнесение" в Старо село, Радомирско.

За мен статиите на д-р Савова, заявени по повод нейното участие в конкурса, една част вече публикувани и свързани с основните трудове на участницата, имат второстепенно значение и само дооформят вече изградения образ на нашата изследователка с данни преимно с

количествено значение. Но на нещо искам да обърна особено внимание. То е важната обществена роля на д-р Венета Савова като съосновател, съосъществител и съредактор на списанието “Филологически форум” във Факултета по славянски филологии. В ежедневен непринуден досег с творчески активната част на нашето студентство, тя е незаменим помощник, съветник и вдъхновител в най-живата част от тялото на нашето университетско образование.

Като рецензент и член на научното жури изразявам категоричното си становище, че д-р Венета Величкова Савова е дала ясни доказателства за специални познания, научни качества и опит да заеме длъжността, за която кандидатства. В процедурата за настоящия избор ще гласувам положително.

София, 17 април 2018

Проф. Иван Добрев